

УДК 323.1(477) «1930»

**Людмила Гуцало,**  
кандидат історичних наук, доцент  
кафедри всесвітньої історії Житомирського  
державного університету імені Івана Франка

## **ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 30-Х РР. ХХ СТ.**

Наприкінці 1920 – початку 1930-х рр. національна програма більшовиків вступила в пряму суперечність із встановленням тоталітарної політичної системи, яка спиралася на карально-репресивні органи. Соціально-економічна політика влади щодо національних меншин, в тому числі й польської спільноти, була цілеспрямована на руйнування їхньої традиційної господарської діяльності, масові репресії, депортації, насильницьке «злиття націй». Цим аспектам і присвячено запропоновану статтю.

Ключові слова: польська національна меншина, репресивна політика, тоталітарний режим, насильницька колективізація, «вороги народу», «шкідницька діяльність», «ПОВ».

Польська спільнота є органічною та невід'ємною частиною українського соціуму, громадянами України, бере участь у розбудові української державності, в усіх сферах життя, помітно впливає на внутрішню та міжнародну політику країни. Без дослідження її долі була б збіднена етнічна та політична історія України.

Осмилення етнополітичних аспектів пов'язаних з польською національною меншиною неможливе без розгляду їх у контексті з більшовицькими експериментами в економічній і соціальній сферах, без аналізу їхніх для польського населення наслідків.

Наявність значного масиву спеціальних досліджень демонструє посилену увагу науковців до досліджуваного періоду. Багато досліджень українських істориків спрямовано на висвітлення та аналіз подій, пов'язаних із викриттям злочинів радянського тоталітарного режиму у масштабах республіки. Праці О. Калакури, Г. Стронського, Т. Єременко,

І. Балуби, О. Рубльова, В. Репринцева, А. Кондрацького присвячені дослідженню польської спільноти в цьому контексті. Особливої уваги заслуговують збірники «Великий терор: польська операція 1937–1938», Т.8, у якому відображено одну з найтрагічніших сторінок історії України – виконання органами НКВС УРСР оперативного наказу НКВС СРСР №00485 про здійснення репресій проти поляків та «Голодомор на Житомирщині, 1930–1934 рр.».

Мета пропонованої статті полягає у тому, щоб спираючись на праці українських науковців і власних напрацювань автора, на основі різноманітних джерельних свідчень, проаналізувати трагічні наслідки репресій і насильницької асиміляції стосовно польського населення у 1930-х рр.

Щоб зробити польське населення «радянським» і соціалістичним у соціально-економічному аспекті, влада залучала його до участі в реалізації задекларованого плану побудови соціалізму. Одним із пунктів цього плану була колективізація села. 5 січня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про темпи колективізації й заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Згідно з цією постановою суцільна колективізація на Україні мала бути проведена впродовж осені 1931р. – весни 1932 р. До планів українського партійного керівництва входило завершення цієї кампанії до кінця 1930 р. Але слід зазначити, що перший етап колективізації, завершений до травня 1930 р., увінчався провалом, оскільки показав, що села, в яких проживали національні меншини, в тому числі й поляки, не були готові до подібної соціально-економічної стратегії уряду УСРР. Почалися стихійні виступи селянства. Найбільшого розмаху вони набули в місцях компактного розселення польської меншини. До речі, активну роль у повстаннях відігравали жінки. В с.Козловці Шаргородського району після несправедливого обкладення в п'ятикратному розмірі селянина-середняка Лока жінки стали на його захист. Натовп жінок вимагав від реквізичійної комісії припинення безчинств. А на сході у с. Вишнепіль Бердичівської округи селяни вимагали припинити колективізацію і, фактично, засудили насильницькі методи її запровадження. Виступи під гаслом «Геть колективізацію і радянську владу» відбулися в

Шепетівській, Тульчинській, Кам'янець-Подільській, Могилів-Подільській та інших округах, більшість з них було придушено силою [1, с. 40-41].

Зустрівши запеклий опір селянства, влітку 1930 р. керівництво республіки змушене було піти на поступки в питаннях колгоспного будівництва, щоб зберегти хоча б ті колгоспи, що були створені раніше [2, с. 382]. За відомостями II Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншин (листопад 1930 р.) темпи колективізації в національних районах перевищували середньоукраїнські (оскільки переважна більшість національних районів розміщувалася у Степу), але у Мархлевському національному районі колективізація проходила повільними темпами. Це пояснювалося тією обставиною, що в районі багато хуторів і заболочених земель, а з технічної точки зору це ускладнювало усупільнення господарств, а особливо – земельних ділянок [3, с. 52].

Про значущість колективізації повідомляли всі газети, підкреслюючи перевагу колективного господарства перед індивідуальним [4]. Та польське селянство, в цілому, негативно ставилось до проведення колективізації. Досить часто бажання селян увійти до колгоспу приносило низку проблем у сім'ї. Про такі факти у с. Дзикаунах Мархлевського району повідомляла газета «Радянська Волинь»: «Чимало молоді виділилося з батьківських господарств й перейшло до колгоспу. Є дві жінки, що розлучились з чоловіками, які не хотіли йти до колгоспу, зараз жінки живуть у гуртожитку» [5].

У дусі боротьби за суцільну колективізацію 20 червня 1931 р. проходив Всеукраїнський зліт поляків-колгоспників у Житомирі. Участь у ньому взяло близько 50 колгоспів з усіх районів України, де проживали поляки. Найактуальнішим питанням була боротьба за суцільну колективізацію. Досить проблемною стала колективізація в польських селах Мархлевського району, де лише 35 % було усупільнено землі. Тому селяни-колективісти змушені укласти всеукраїнський соціалістичний договір на соціалістичне змагання у збиранні врожаю, у боротьбі за суцільну колективізацію. Мархлевський район запланували повністю колективізувати не пізніше весни 1932 р. [6].

Простежуючи динаміку колгоспного будівництва в польському селі, відмітимо, що до серпня 1931 р. польський Мархлевський район був колективізований лише на 26 %. На початок 1935 р. стан колективізації у польському районі продовжував залишатися одним із найгірших – 69 %. Відмітимо, що ще менший показник був у Пулинському німецькому районі – 61,3 % [7, с. 18-119]. Головні причини відставання радянською владою вбачалися в куркульській та контрреволюційній агітації.

Впродовж суцільної колективізації ресурс довіри селянства етнічних меншин до діючої влади вичерпався. Важко не погодитись із Л. Якубовою, яка відмічає, що з середини 20-х рр. взаємини влади і національного села невпинно покращувалися (зокрема, переважна більшість аналітичних матеріалів ЦКНМ засвідчувала «цілковите співчуття Радянській Владі та Комуністичній партії» з боку нацменівського селянства), то з початку 30-х рр. усюди відзначаються незадоволення населення урядовою програмою соціалістичної перебудови села [8, с. 376].

«Куркульськими провокаціями» називав секретар Мархлевського райкому партії Б. Марчевський сполох деяких сільрад про масовий голод. У його доповідній записці до обкому КП(б)У від 5 лютого 1933 р. говорилося, що в 10 сільрадах району на 1 листопада 1933 р. зареєстровано 54 родини кількістю 248 чоловік, вражених голодом, з яких 6 померло, а частина, головним чином діти, лежать опухлими [9, с. 30]. Голодомор призвів й до випадків людоїдства: в с. Дранецькі Хатки Марцилина Добровольська зарізала свого сина восьми років і разом з дочкою Юзефою з'їли його, а згодом мати зарізала і дочку. Загалом у даному селі голодувало до 20 родин [10, с.48-49].

Шукаючи якогось порятунку, польські селяни почали виходити з колгоспів. Радянські керівники вважали, що польське населення не виправдало їх довіри, не підтримало колгоспного ладу. Проте, частина одноосібників, щоб уникнути депортації, стали вступати до колгоспів. Так, у Слободі Чернецький вступило 45 господарств, у Дзикунках – 55, Кам'яному Броді – 23, але це їх не врятувало [11, с. 52]. 20 грудня 1934 р. Політбюро ЦК КП(б)У в спеціальній постанові «Про переселення з прикордонних районів» відзначило, що в

прикордонних районах, де є компактні маси польського і німецького населення, необхідно визначити села, з яких виселити одноосібників, які «злісно не виконують своїх зобов'язань перед державою, й тих колгоспників, яких не можна вважати благонадійними в умовах прикордонної смуги» [12, арк. 316-317]

Політика переселень і депортацій у райони Сибіру, Казахстану, Середньої Азії набуває планового характеру з 1934 р. Відірвані від національних та родинних цінностей, шкіл, культових споруд, цвинтарів, поляки розсіювалися на чужині невеликими групами серед інших національностей і були приречені на етнічне, фізичне винищення, насильницьку асиміляцію.

23 січня 1935 р. ЦК КП(б)У затвердило терміни «переселення» й точну кількість «ненадійних елементів» (близько 8300 родин). З 20 лютого по 10 березня з прикордонних районів Київської і Вінницької областей на схід республіки були переселені 41650 осіб, або 8329 сімей, з яких близько 60 % становили поляки (2886 сімей) і німці (1903 сімей) [13, с. 54]. За підрахунками Г. Стронського, з Мархлевського польського району в 1935–1937 рр. до східних районів України та за її межі було переселено близько 10 тисяч польського населення [14, с. 53].

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 9.04.1936 р. «Про переселення 15 тис. сімей з Київської та Вінницької областей в Казахстан» конкретизувалися райони переселення «ненадійних елементів». Загалом, переселенню в Казахстан підлягали близько 45 тис. осіб. У першу чергу, переселяли всіх поляків, які мешкали в 800-кілометровій смузі уздовж державного кордону з Польщею. У два етапи (у червні та вересні 1936 р.) з прикордоння УРСР виселили 14048 родин (63976 осіб), з яких поляки склали – 75,7 % [15, с. 55].

Під тиском Москви в УСРР партійні органи прийняли ряд рішень, на підставі яких здійснювалося вишукування та «чистка» від «антирадянських елементів, поляків...» у школах, технікумах, інститутах. Свідченням цього є цілий ряд документів, які стосуються середніх спеціальних навчальних закладів, інститутів, а саме: «Про перевірку складу студентів польських педтехнікумів у Києві і Проскурові» (15 лютого 1935 р.), «Про польський педагогічний інститут» (29 вересня

1935 р.), «Про інститут польської культури» (20 вересня 1935 р.), «Про польський сектор Київського медтехнікуму» (20 вересня 1935 р.) [16, с. 125].

Спочатку здійснювалася «чистка», а потім і ліквідація навчальних закладів, в яких викладання велося мовами національних меншин (як осередків «буржуазно-націоналістичного впливу»). Робота вчителів була під постійним контролем партійних організацій та органів державної безпеки, вони першими піддавалися політичній фільтрації, перевірці на лояльність до режиму.

У постанові оргбюро ЦК КП(б)У від 19 квітня 1934 року «Про виконання постанов листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У та політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 р. «Про кадри шкіл нацменшостей»» відзначалося, що обласні партійні комітети, особливо Київський та Вінницький, не зрозуміли того, яке місце в контрреволюційній роботі ворога в Україні «займає ставка на виховання в польських та німецьких школах молодого покоління в антирадянському русі, а звідси і організоване розставлення ворогом своїх кадрів – вчителями, завідуючими школами, студентами педінститутів та педтехнікумів, викладачами педагогічних учбових закладів».

Партійні комітети та органи державної безпеки не відкидали аспекту щодо переведення «штучно» утворених навчальних закладів на українську чи російську мову навчання або ж їх ліквідації. У ряді постанов політбюро ЦК КП(б)У «Про школи» від 22 грудня 1934 р., «Про польські школи» від 20 вересня 1935 р., «Про польські школи Вінницької області» від 27 жовтня 1935 р. йшлося про реорганізацію «штучно» утворених польських шкіл та про переведення їх на українську мову навчання [17, с. 57-58]. М. Попову та В. Балицькому доручалося реорганізувати 649 «штучно» утворених польських шкіл. Вищезгадані ставленики Й. Сталіна повинні були «замінити всіх учителів-націоналістів у польських школах та польських комплектах українських шкіл радянськими вчителями» [18, с. 125]. За підрахунками О. Войналович, лише на Поділлі було репресовано 103 учителів і викладачів польських навчальних закладів. Ця «чистка» польських навчальних закладів

здійснювалася на фоні судових процесів над учасниками «Польської організації військової» [19, с. 88].

Протягом 1934–1935 рр. на Вінниччині Облвно з 158 польських шкіл (5 середніх, 48 неповно-середніх, початкових 105, в тому числі 35 мішаних) запропонував перевести на рідну мову дітей 40 шкіл (8 неповно-середніх, 32 початкові). Та за попередніми підрахунками виявилось, що необхідно перевести 75-80 польських шкіл, оскільки на початок 193 – 1935 рр. у них була виявлена «шкідницька колонізація дітей, рідною мовою яких є українська» [20, арк. 100]. Така ж акція проводилася і щодо польських шкіл Одеської та Київської областей. У 1934 р. на українську мову навчання було переведено 76 шкіл Київщини. Як виявилось, значна частина директорів та педагогів польських шкіл примушувала дітей розмовляти лише польською мовою, забороняючи українську. На 1935 р. Київським Облвно переводилося на українську мову навчання 74 польські школи з 93. У довідці «Про переведення на українську мову колонізованих шкіл» відзначено, що «в певній частині цих шкіл прийдеться вивчати польську мову як предмет або організувати польські класи при українських школах» [21, арк. 101].

Під суворим контролем партійного апарату були друковані видання національних меншин. Щоб закрити та реорганізувати їх, вишукувалися причини: «недостатня кваліфікація працівників», «обмеженість читацької аудиторії». Прикладом цього служать постанови Секретаріату ЦК КП(б)У «Про реорганізацію сітки районних польських газет» від 15 лютого 1935 р. у та «Про газету «Глос Радзецкий» від 27 серпня 1935 р. [22, с. 172].

Державному політичному управлінню вдавалося викривати навіть неіснуючі «націоналістичні» та «контрреволюційні» організації. Одна з них – «Польська Організація Військова». У 1933–1934 рр. за допомогою НКВС до відповідальності було притягнуто членів «ПОВ», які нібито завдавали шкоди радянській владі та працювали на користь «Великої Польщі». Б. Скарбек (Шацький), якому приписали роль польського резидента, був «довіреною особою Ю. Пілсудського» [23, с. 249-250]. У цьому він «признався» під час особистої бесіди з головою ДПУ В. Балицьким. У матеріалах попереднього слідства відзначалося, що «ПОВ»

готувала інтервенцію польських військ в Україну. Дивно, але після викриття «ПОВ» у 1933 р. вона виникає і в 1935 р., і «не здавалася» аж до 1939 р. Доречно відзначити, що насправді «ПОВ» припинила своє існування на території СРСР у 1922 р. (офіційно розпущена польською владою) [24, с. 209]. За причетність до неї було репресовано Т. Домбала, Б. Скарбека, В. Бандурського, С. Косіора, В. Балицького та інших діячів польського походження [25, с. 249, 250]. Важко уявити, в якому стані та під впливом яких форм «переконавання» підписували свої визнання «агенти» неіснуючої організації.

Співробітниками науково-редакційної групи «Реабілітовані історією. Житомирська область» було виявлено понад 130 групових справ, реалізованих згідно оперативного наказу № 00485 на 2 390 осіб. З них, так званих учасників «ПОВ» та інших польських контрреволюційних організацій, було розстріляно 2 370 осіб (з них 32 жінки), 19 осіб ув'язнено у виправно-трудова табори (ВТТ), одну особу вислали на Північ. З цієї кількості репресованих – 1 821 особа польської національності [26, с. 30]. За підрахунками авторів-упорядників науково-документального видання «Великий терор: Польська операція 1937–1938», у Житомирській області за «польською лінією» було засуджено за протоколами «двійки» у 1937–1938 рр. 8 027 осіб, з них розстріляно 7 140 осіб, «особливої трійки» – 2 830 осіб, з них розстріляно 2 785 осіб [27, с. 452].

Стає очевидним, що політика коренізації почала здавати позиції під тиском зміцнілої командно-адміністративної системи. Кінець 1920-х – 1930-ті рр. для поляків України, як і всього населення республіки, виявилися трагічними. Без перебільшення можна сказати, що не було жодного польського населеного пункту, який не пройшов через жорна тоталітарного терору.

### **Список використаних джерел та літератури**

1. Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. XX ст. Історичні зошити Ін-ту історії України НАНУ) / Т. Єременко. – К., – 1994. – С. 40-41.
2. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930-1935 рр. / Л. Якубова // Проблеми історії України:



- факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. – 2004. – № 11. – С. 382.
3. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 27-30 ноября 1930 г.: Стенографический отчет и постановление. – Москва-Харьков-Минск, 1931. – С. 52.
  4. Вісті. – 1933. – 1 лютого.
  5. Радянська Волинь. – 1939. – 1 травня.
  6. На Всеукраїнському зльоті поляків-колгоспників у Житомирі // Радянська Волинь. – 1931. – 25 червня.
  7. Гуцало Л. В. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) : монографія / Л. В. Гуцало. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С.118-119.
  8. Якубова Л. Суцільна колективізація: кінець традиційного селянського світу / Л. Якубова // Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного (1921 – 1928 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – №2. – С. 376.
  9. Голодомор на Житомирщині, 1930-1934 роки: Док. і спогади: Зб. / Упоряд.: Р. Ю. Кондратюк, Д. Я. Самолук; Редкол.: В. М. Присяжнюк (голова) та ін.; Житомир, облдержарх., Житомир, наук.-краєзн. т-во дослідників Волині. – Житомир: Вид-во об-ня газ. «Житомир. вісн.», 1993. – С. 30.
  10. Там само. – С. 48-49.
  11. Єременко Т. Вказана праця. – С. 52.
  12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.16, спр.11, арк.316-317.
  13. Татарінов І. Є. До питання про переселення польського та німецького населення із західного прикордоння Української РСР у 1930-х рр. / І. Є. Татарінов // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. М. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : СумДУ, Південно-Західний державний ун-т, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – С. 54.
  14. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20 -30-ті роки / Г. Стронський. – Тернопіль: Обл. друкарня. – 1992. – С. 53.
  15. Татарінов І. Є. Вказана праця. – С.55.
  16. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття) / Б.В.Чирко. – К.: Асоціація «Україно» 1995. – С. 125.

17. Єременко Т. Вказана праця. – С. 57-58.
18. Чирко Б. В. Вказана праця. – С. 125.
19. Войналович О. організація шкільної освіти національних меншин в Україні: 20-30 рр. / О. Войналович. – К. – Полтава: Рідний край, 1992. – С. 88.
20. ЦДАГО України, ф. 1., оп. 20, спр. 6416, арк. 100.
21. Гуцало Л. В. Вказана праця. – С. 172.
22. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. — К.: Знання України, 2007. – С. 249-250.
23. Чирко Б. В. Вказана праця. – С. 209.
24. Калакура О. Я. Вказана праця. – с. 249, 259.
25. ЦДАГО України, ф. 1., оп. 20, спр. 6416, арк. 101.
26. Копійченко Л. А. За відсутністю складу злочину (польські контрреволюційні організації на Житомирщині) / Л. А. Копійченко // Реабілітовані історією. Житомирська область : у 27 т.. – Житомир: Полісся, 2010. – Т. 3. – С. 30.
27. Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920-1938 рр. / Упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. – К.: Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – С. 452.

L. Hutsalo

#### POLICY OF SOVIET GOVERNMENT TO THE POLISH POPULATION OF UKRAINE IN 30 YEARS OF XX C.

The Polish community is an organic and inalienable part of Ukrainian society, citizens of Ukraine, is involved in the development of Ukrainian statehood, in all areas of life, significant impacts on domestic and international policy. Understanding of the ethnic and political aspects connected with Polish national minority is impossible without considering them in the context of the Bolshevik experiment in economic and social spheres, without analyzing their consequences for the Polish population.

This article analyses tragical result of repressions and violent assimilation of polish population in the 1930s using the works of the ukrainian scientists and own researches of the author. To make the Polish population «Soviet» and the socialist in socio-economic aspect, the government attracted it to participate in the declared plan of building socialism. One of the points of the plan was collectivized of village.

Ukrainian party leadership planned to complete the campaign by the end of 1930. But ethnic minorities were not prepared for such socio-economic strategy of the Government of the USSR. Spontaneous rallies of Polish peasants began in Shepetivka, Tulchin, Kamenetz-Podilsk, Mogilev-

Podilsk and other districts. Most of the rallies were suppressed by force. Since 1934 the policy of displacement and deportation to Siberia and Kazakhstan acquires the planning character. In general, about 45 thousand people had to move to Kazakhstan. First of all, all Poles who lived in the 800-kilometer strip along the border with Poland were moved. In two stages (June and September 1936) from the border of the USSR 14,048 families (63,976 persons) were evicted, of which Poles amounted to – 75.7%. Cutting off from national and family values, schools, places of worship, cemeteries Poles scattered in exile among small groups of other nationalities and they were doomed to ethnic, physical extermination, forcible assimilation.

Under pressure of Moscow the USSR party organs have adopted a number of decisions on which the survey was carried out and «cleansing» of «anti-Soviet elements, Poles ...» in schools, colleges, institutes. Teachers work was under constant supervision of party organizations, and public safety, they first subjected to political filtering check on loyalty to the regime. For involvement in the «Polish Military Organization» and other Polish counterrevolutionary organizations in Zhytomyr region 2 370 people (including 32 women) were shot, 19 people were imprisoned in labor camps (ITL), one person was sent to the North. From all these repressed – 1821 people were of Polish nationality.

In Zhytomyr region in «Polish Line» according to protocols «two» in 1937-1938 8027 people were convicted, 7140 people of them were shot, «special troika» – 2830 people, 2785 people of them were shot.

Key words: Polish national minority, repressive policy, totalitarian regimes, collectivization, «enemies of the people», «malicious activity», POM.

L. Hucalo

## POLITYKA SOWIECKIEGO RZĄDU WOBEC POLSKIEJ LUDNOŚCI UKRAINY W 30-TYCH. XX W.

Polityka społeczno-gospodarcza wobec mniejszości narodowych, w tym polskiej społeczności była skierowana na zniszczenie tradycyjnych działań gospodarczych, masowe represje, deportacji, przymusowe «fuzji narodów» w 30-tych. rr. XX w.

Słowa kluczowe: Polska mniejszość narodowa, represje, reżimy totalitarne, kolektywizacja, «wrogów ludu», «działalność wywrotowa», POW.